

AVRUPA'DA 800 HAMAMI OLAN TEK ŞEHİR KURTUBA'YDI!

Ortaçağ Avrupa'sında neredeyse temizliğin esamisi okunmazken Kurtuba'da dağdan getirilen su, kanallar ve kurşun borular sayesinde şehrin mahalle, bahçe, büyük havuz ve depoları vasıtasıyla evlere kadar ulaştırılmıştı. İşte Endülüs'ün bilim, sanat ve mimaride olduğu kadar temizlik ve çevre bilincinde de 13 asır önceki örnek uygulamaları.

MUSTAFA HİZMETLİ mhizmetli@bartin.edu.tr

İslamın çevre anlayışının temelini onun insan anlayışında bulabiliriz. İslamın öngördüğü insan çevreyle, toplumla ve Allah'la barışıktır. Bir Müslüman da bu yüzden hizmetine sunulan her şeye olduğu gibi çevreye de Allah'ın bir emaneti gibi bakar. Müslümanın çevre ahlakını oluşturan İslam, insandan emrine verilen kâinatı israf etmeden, sorumluluk duygusu içinde kullanmasını, Allah'ın evrene oturttuğu ekolojik dengeyi korumasını ister.

İslam ahlakının temellerini 23 yıllık vahiy sürecinde insanlara yaşatarak gösteren Hz. Muhammed

(sav), çevrenin korunması konusunda titiz davranmış, ashabına öğütler vermiştir. Kuşların yumurtalarının alınmasını, yuvalarının bozulmasını ve hayvanlara eziyet edilmesini yasaklaması; yollardan insanlara rahatsızlık veren şeylerin kaldırılmasını, kullanılan kapların ve evlerin avlularının temiz tutulmasını öğütlemesi birkaç örnek.

Hz. Peygamber'in bu anlayışının İslam medeniyetinin en parlak temsilcilerinden olan Endülüs'te de yaşatıldığına şüphe yok. Bu çevre anlayışının Endülüs'teki yansımalarını Hisbe risâlelerinden tespit ettiğimiz örneklerle ortaya koyacağız.

Başkent Kurtuba o dönemde Av-

rupa'da bulunmayan sokak aydınlatması ve hamamlara sahip tek şehirdi. Endülüslülerin temizliğe verdikleri önemi yalnız Kurtuba'da 800 kadar hamamın bulunması açıkça gösterir. Endülüs halkının da temizliğe büyük önem verdiği, bir insanın son bir dirhemini yıkanmak için sabun almaya harcadığı kaydedilmektedir.

Kurtuba dağından getirilen su, kanallar ve döşenmiş kurşun borular sayesinde bütün mahalle, bahçe, büyük havuz ve depolar vasıtasıyla evlere kadar ulaştırılmıştı. Şehirlerdeki tuvaletlerde sürekli akar su bulunmaktaydı. O dönemde başka yerde böyle bir uygulama bilin- >>

miyordu. Başta Gırnata, İşbiliye (Sevilla) ve Tuleytula (Toledo) olmak üzere nüfusun yoğunlaştığı Endülüs şehirlerinde de aynı anlayış sürdü-rülüyordu.

İspanyolcada sulama ile ilgili *acequia* (sulama arku), *alberca* (suni havuz), *aljibe* (sarnıç), *arcaduz* (su kanalı veya kovası), *almatricha* (kanal), *alcantarilla* (köprü, lağım borusu), *atarjea* (küçük mecra), *atanor* (su borusu) gibi Arapçadan geçmiş olması da bu konuda Müslümanların katkısının büyüklüğünü gösterir.

Hisbe risâlelerinde yer alan çevre konusundaki bilgileri dört başlık altında inceleyebiliriz. 1) Ortak kullanılan mekânların temizliği, 2) Esnaf ve

sanatkârların çevrenin korunması konusundaki sorumluluğu, 3) Çevre düzeninin ve 4) Hayvanların korunması.

Su bulundurma zorunluluğu

Endülüs'te mescit, çarşı, bina, yol, cadde, sokak, köprü, mezarlık, çöp-lük ve tuvalet gibi halkın ortaklaşa kullandığı mekânların temizliği, bakımı ve korunması konusunda kullananların sorumluluğu esas alınmakta; sorumluluğun yerine getirilmesinin denetimiye muhtesibe bırakılmaktaydı. Aynı anlayış doğ-rultusunda mescitler ve çevresinin temizlik veya düzenini korumak maksadıyla buralarda çevreyi kirletici maddelerin satışı kısıtlanırken, bu tür mekânlarda çevrenin ve insanların temizliğini kolaylaştırmak için su bulundurma zorunluluğu getirilmişti. Mezarlıklara dahi çöp atmak, ateş yakmak

ve buradan kanal geçirmek yasaklanmıştı.

Şehrin temizlik ve düzenini ko-rumak amacıyla birçok tedbir alını-yordu. Mesela çarşıdan geçirilecek koyun sürüsünün temizlendikten sonra şehre girmesine izin veriliyordu. Aynı gayeyle yoldan geçen insanların kayıp düşmesi tehlikesi dolayısıyla kalabalık günlerde cadde ve sokaklara su serpilmesinin engellenmesi, şehir içine çöp dökülmesine ve leş atılmasına izin verilmemesi, lağımın düzeniyle ilgili kurallar konulması ile lağım ve kenef temizleyenlerin bu işleri yaparken çevreyi kirletmemeleri için önleyici tedbirlerin alınması da istenmekteydi. Asıl önemlisi, bütün bu hususlarda halk ve meslek sahiplerini sorumlu tutmakla yetinilmemesi, muhtesibin düzenli denetimine verilmesidir.

Endülüs'te çevre temizlik ve düzeninin korunması konusunda ortak mekânları kullanan halkın sorum-

lu tutulmasının yanı sıra çevreyi ve halkın sağlığını korumak amacıyla esnaf ve sanatkârlara da sorumluluk yüklendiği görülür. Kasaplar, balıkçılar, fırıncılar, sütçüler, aşçılar gibi halkın temel gıda ihtiyacını karşılayan meslekleri icra edenlerin işlerini yaparken hem çevrenin temizlik ve düzenini koruması, hem de hijyen kurallarına uyması istenmekteydi.

Kasapların çarşıda hayvan boğazlamaları, kesilmiş eti sarmadan taşımaları yasaklanmıştı. Hayvancılığa zarar vereceği için çift süren ve doğurgan hayvanlar ile hamile ve süt veren hayvanların kesilmelerine izin verilmezdi. Çevre ve halk sağlığını korumak bakımından cildi yaralı ve hasta hayvanların kesimi de yasaklandığı gibi, bulaşıcı hastalığı olanların bu mesleği icra etmelerine müsaade edilmiyordu.

Balıkçıların çarşısı ayrıydı

Et üretim ve satışında hijyeni sağlamak bakımından kasapların kişisel temizliklerinin yanı sıra dükkânları, kesim ve satış yerleriyle buralarda kullandıkları aletlerin ve et taşıdıkları kapların temizliğine önem vermeleri istenirdi. Satışa sunulacak etin lezzetini amacıyla yüzülmesi sırasında üfleyen kişinin ağız kokusu etin tadını bozduğu

için hayvanın şişirilmesine izin verilmiyordu.

Çarşının temizlik düzenini ko-rumaya yönelik bir uygulama da balıkçılar gibi çevreyi kolayca kirleten meslek sahipleri için ana yoldan uzak ayrı çarşı tahsis edilmesidir. Balıkçıların mesleklerini icra ederken kaplarını ve çevrelerini temiz tutmaları, balıkları taşıırken çevredekilerin üstünü kirletmemeye özen göstermeleri ve başkalarının üzerine su sıçratmamak için balığa fazla su serpmemeleri istenmekteydi.

Fırıncıların ekmeğin imalinden satışına kadar her aşamasında kişisel temizliklerine olduğu kadar ek-mek imal ettikleri malzemenin, fırının ve satış ortamının temizliğine »

» Camilerin yeri ayrıydı

Camiler ibadet mekânı olmanın yanında, Müslümanların bir araya gelip sohbet ettiği, çeşitli meseleleri tartıştığı bir sosyalleşme merkeziydi. Temizliğine azamî ihtimam gösterilen mekânların başında gelen Kurtuba Camii'nin duvarlarında ezan seslerinin çınladığı günleri tasvir eden bir gravür.

» Endülüs'te yük hayvanlarına gereğinden fazla yük taşıtanlara ağır cezalar uygulanırdı.

» Endülüs'ün dilere destan hamamlarından biri.

de dikkat etmeleri gerekliydi.

Kapalı yerlerde satış yapmaları istenen sütçülerin de kaplarının ve ellerinin temizliğine dikkat edilirken, süte kolayca kirletici maddeler karışmasına neden olabilecek kasap, balıkçı, kömürücü gibi meslek sahiplerinden uzak durmaları istenmekteydi.

Aşçılardan da çevre temizliği ve gıdalarda hijyeni sağlamak bakımından kişisel temizliklerine özen göstermeleri ve kullandıkları malzemenin, kapların ve yemek pişirdikleri ortamın temizliğine dikkat etmeleri istenirdi. Yemeklerin pişirilmesinden satışına kadar her aşamanın hijyen kurallarına uygun olmasına, hatta bayat ile taze yemeğin karıştırılarak satılmamasına itina gösterilirdi.

Endülüs'te çevre düzenine verilen önemin bir göstergesi de binaların her aşamada denetime açık olarak yapılmasıdır. İnşaatların sağlam ve kaliteli malzeme kullanılarak yapılıp yapılmadığı denetlenirdi. İnşaat malzemelerinin kontrol edilmesine, kalasların büyük olmasına, malzemenin uygunluğunun *kâdî, muhtesib, sunna'* (usta) ve *benna* (mimar) tarafından denetlenmesine özen gösterilmekteydi.

Bu anlayış çerçevesinde muhtesib sokakları kirletecek, ulaşımı zorlaştıracak, yolları karanlıklaştırıp daraltacak balkon ve avlu inşasını engellerdi. Çünkü bunlar yolların daralmasına ve yoldan geçenlerin sıkıntı çekmesine sebep oluyordu.

Endülüs'te çevre konusunda özen gösterilen hususlardan biri de hayvanların korunmasıydı. Muhtesib hayvanlara işkence yapılmasını, semersiz ve gücünün üstünde yük taşıtılmasını önlemekle yükümlü olduğu gibi, şehirdeki evlerde köpek beslenmesi hususunda tedbir almak da sorumluydu.

Çevre bilgisi kitapları

Sayıdığımız hususlarla ilgili bireyler veya meslek sahiplerinin bu işleri usulüne uygun veya gereğince yapıp yapmadıklarını denetlemek muhtesibin göreviydi. Bu da Endülüs'te sorumluluk verilen insanların kendi hallerine bırakılmayıp bir üst makam tarafından kontrol edildiklerini gösterir. Ayrıca şahıstan başlayıp esnaf ve sanatkârlara, oradan da muhtesibe uzanan bir sorumluluk zincirinin bulunduğunu ve bu halkaların birbirini denetlediğini söylememiz mümkün. Hisbe risâlelerinin varlığı da bu eserler aracılığıyla konunun

eğitiminin verildiğini gösterir.

Kuralların ve yasakların ihlâlinin yaptırımının ne olduğu sorusu akla gelebilir. Çevreyle ilgili konularda zarar veren kişinin verdiği zararı karşılaması istenirdi. Örneğin yolu daraltacak şekilde duvar yapan kişiye duvarı yıktırılırdı. Evinde köpek besleyen kişi köpeğinin birini ısırması durumunda elbiseye ve kişiye verdiği zararı ayrı ayrı karşılamak durumundaydı. Eğer yapılan ihlâller *ta'zir* cezası kapsamında ise ceza, kadı tarafından yapılan yargılama sonunda verilmekteydi.

Endülüs'te tabiat sevgisinin en açık uygulaması saraylar, camiler ve evler başta olmak üzere bahçeciliğin mimarînin ayrılmaz bir unsuru olarak görülüp korunmasıdır. Çevre konusunda alınan tedbirler ve getirilen ilkelere baktığımızda dönem için oldukça ileri ve geniş ufuklu bir medeniyet anlayışıyla karşı karşıya olduğumuzu görürüz.

Ortak kullanılan mekânların temizlik ve korunmasından çevrenin ve hayvanların korunmasına kadar gösterilen hassasiyet ve bu konularda şehirde yaşayanların sorumluluğu esasının gözetilip yaşatılması

bugün bile özlemi çekilen uygulamalardan.

Bu yüksek medeniyet anlayışının günümüz uygulamalarına ışık tutması ve günümüz çevrecilerinin yolunu aydınlatması mirasımıza sahip çıkarsak gerçekleşecektir. ■

Kaynakça

- Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, s.139. el-Cersifi, Ömer b. Osman b. el-Abbas, "Risâle fi'l-Hisbe", *Selâse Resâil Endelüsîyye fi Adâbî'l-Hisbe ve'l-Muhtesib*, thk. E. Levi Provençal, Kahire 1955.
- Deylemi, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, III, 102.
- Ebu Davud, *Cihad*, 44.
- Hizmetli, Mustafa, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, TDV yayınları Ankara 2011.
- İbn Abdûn, Muhammed b. Ahmed et-Tûcibî, "Risâle fi'l-Kadâ ve'l-Hisbe", *Selâse Resâil Endelüsîyye fi Adâbî'l-Hisbe ve'l-Muhtesib* thk. E. Levi Provençal, Kahire 1955.
- İbn Abdurraûf, Ahmed b. Abdullah, "Risâle fi Adâbî'l-Hisbe ve'l-Muhtesib", *Selâse Resâil Endelüsîyye fi Adâbî'l-Hisbe ve'l-Muhtesib*, thk. E. Levi Provençal, Kahire 1955.
- İmaüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Y. Yazar, Ankara 1990.
- Karpuzcu, Mehmet, *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü*, İstanbul 1991.
- Kılıç, Selim, *Çevre Etiği Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları*, Ankara 2008.
- Müslim, *Birr ve silâ*, 31.
- Özdemir, İbrahim, "Çevre-Ahlak ilişkisi", *Felsefe Dünyası*, Sayı 14, Kış, 1994.
- Özdemir, İbrahim-Yükselmiş, Münir, *Çevre Sorunları ve İslam*, Ankara 1995.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları I-II*, TDV yayınları, Ankara 2012.
- Provençal, E. Levi, *Selâse Resâil Endelüsîyye fi Adâbî'l-Hisbe ve'l-Muhtesib*, Kahire 1955.
- es-Sakâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *Kitab fi Adâbî'l-Hisbe*, thk. G.S Colin-E. Levi Provençal, Paris 1931.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Avrupa'da*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1989.

Mustafa Hizmetli
Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.